

AZ ADY-PÖR

A költészet a legtelhetlenebb művészet. Tartalma tágul, jelentősége nő. Nem is művészet már, sokkal több a szóbeli megelevenítés ügyességénél: nagy földolgozója a közösségben működő mindenféle erőknél, gigászi rezultáns, melyben az új társadalmi megismerés, a tudományos haladás, a világnézeti átgúródások először összegeződnek. Az írás művészete csak a sinequanonja az írásnak: kád, melybe egy mindenre kiterjedő figyelem a változó élet új szüretjét szűri. Más művészet is állást foglal és propagál, de a költészetet matériája: a gondolat is arra rendelte, hogy ügyeségből nagy, átfogó, szinte vallásos faktorrá nőjön. Különösen szembevető a költészet világnézeti, társadalmi és filozofikus átfűtöttsége a tizenharmadik század óta, s nincs az a l'art pour l'art, mely ebben az útjában megállítsa. Egyre nagyobb feladat írónak lenni, épp mert az igazi írók egyre többre törnek. Az író villámcsapás, akinek a fényinél egy egész kor magára eszmél. Újságírás, bérencirodalom hiába degradálják a tollforgatót, az író egyre kérlelhetlenebbül, egyre nagyobb felkészültséggel iparkodik a szellemek tényleges kormányzatát megszerezni. Mi értelme ma már az úgynevezett mulattató vagy éppen művészkedő irodalomnak? Visszasúlyodt a szobasportok, a dominó és a ping-pong mellé s az olvasóközönség is mind inkább azok felé az írók felé fordul, akik a kor kimagyarázatlan erdejébe vetnek fénynyalábot.

Félelmetes hatalom az író. Bírja a szuggerálás, megelevenítés egész pokolmasináját és ítélkezik az idő minden törekvése fölött. A magabaszállt század lelkiismerete ő, aki egyetlen vízióba foglalta a környező világot s egyetlen gesztusba gyűjti a tudat alatt lappangó vágyakat. Paradox szörnyeteg, aki a meglevőnek ellene szól s mégis a meglevőt fejezi ki. Előresodró akarat, aki a társadalom tehetetlenségének egész súrlódása ellenében fejezi ki a társadalom legbensőbb kívánságait.

S ha ez az író, társadalmi helyzete is más, mint a volt vagy a ma élő minnesängereké. Az írás tett, a cselekedet pedig változtatni

akar. A társadalom kialakult szervei azonban nem akarnak vagy lassabban akarnak változni s épp ezért szembekerülnek az íróval. A harc kétféleképp is egyenetlen fegyverekkel folyik. A társadalom funkcionáriusai kezében ott a vagyon, megszervezhetik a maguk ellenorgánumait, hatalmukba keríthetik az irodalmi életet, légióit állíthatják fel a szajkó tollforgatóknak, egy egész ellenirodalommal gázolják le vagy harsogják túl a magányos író. De az ő rovásukra is egyenetlen fegyverekkel folyik a harc, hisz az író oldalán van a szuggesztívó bűvésze s az új meglátás nagy ingere. Melyik fél bírja szusszal? Pillanatnyilag a társadalom állapotától, műveltségétől, politikai orientációjától függ, végső fórumon az író igazságától. Az igaz szó győz s ha az író állásfoglalása új fejlődésszintet jelent, a társadalom végre is kapitulál.

Az írósnak ilyen fogalmazása azt jelenti, hogy az írás felelősség. Még pedig felelősség a művészi portéka jóságán túl is. Az író felelős életérzéséért, világnézetéért, sőt politikumáért is. Egy íróval szemben nem az az első és utolsó kérdés: jól ír-e. Aki nem tud írni, úgy is csak firkál. Akinek nincs karja, nem vívhat. De aki vív, az ne lepődjön meg, ha a fedezetlen oldalára csapnak. A kritika nem tekintheti csak művésznek a művészt, azon egyszerű okból, mert nem csak az. Ha én egy piskótadobozban ekrazitot csempészek valahová, akkor nem foglalkozhatnak velem mint piskótáárussal, hanem mint ekrazitvívóval. A kifacsarodott és csökevényes világnézetek millió kicsinyes gáncsát szabadítja ez az igazság az íróra, mégis ki kell mondani, mert igazság s tarthatatlan épp előkelő irodalmároknak az a nébántsvirág álláspontja, hogy az íróban csak a vers vagy regény megírásának a szépségét szabad nézni, a mondanivaló társadalmi súlya mellékes. Én szét se tudom a kettőt választani, de tegyük fel, hogy más szét tudja: ez a felfogás az író súlyos megsértése. Ha az én mozdulatomban nem a cselekedetet, hanem a mozdulat tökéletességét becsülik meg, akkor én nem hős vagyok, hanem bohóc. S magától az írótól is gyávaság volna, fedezék mögüli gránátvetés, ha költészetének csak az esztétikai tartalmáért vállalna felelősséget. Az író igenis zászló és egyre inkább zászló lesz, aki körül a társadalomban szembeállt erők vívják meg élet-halál harcukat. S ezen nincs mit megrökönyödni. Az író maga keresi ezt a sorsot. Aki rettenetesnek találja, menjen el gombkötőnek vagy szonettfaragónak.

De tovább megyek. Ne higye senki, hogy a társadalmi szempont az írás aktualitásával elenyésző, másodlagos szempont, me-

lyet az esztétikának igazságot szolgáltató irodalomtörténet háttérbe szorít. Ha az irodalomtörténet az, aminek lennie kell: a nemzet nagy szellemi áramlatainak méltatója, sosem mondhat le az író emberi és társadalmi állásfoglalásának, egész ember voltának az értékeléséről. Sőt épp ez az emberi érték az írásban a maradandóbb. Mennyi hajdani esztétikai vívmány csügg a ránszállt műveken, mint értelmét veszített sallang, míg a társadalmi állásfoglalás tisztasága átillatozik századok távolán is.

II.

Az író munkásságának esztétikai értéke szétválaszthatatlan proféciájának társadalmi súlyától, a kettő együtt ítélnélhető és ítélnélendő meg: semmi sem bizonyítja harsogóbb ékesszólással ezt a tételt, mint Ady Endre hűsz esztendő s pöre, mely úgyszólván az egész magyar közvéleményt fölzaklatta és lábzan tartja s ismerve viszonyainkat, lábzan is fogja tartani soká. Elképzelhetetlen, hogy egy tisztán esztétikai hatásokra törekvő író a közvélemény ilyen föl-zúdulását válthatta volna ki s ilyen lelkes védőkre tehetett volna szert. Ady Endre egy pillanatig sem tartotta magát pusztá szöbűvésznek, esztétikai élvezetek játékos csihológjának. Ő az Isten szörnyetege volt, aki csodaként zuhant a magyar élet tengerébe, új lírával, új magyarsággal, új életérzéssel. Szavai, állításai, sürgetései állásfoglalásra kényszerítettek mindenkit, aki magyar dolgokon gondolkozott. Nem lehetett őt számba nem venni s nem lehetett elfelejteni. Halála után nyolc évvel élénkebben foglalkoztatja a közvéleményt, mint valaha. A vérbeli magyarság tömegeit is táborokra osztja, sírjához fölvonulnak a világnézetek s elmondják vád- és védbeszédüket. A társadalmi és irodalmi szempont menthetetlenül összeforrt úgy a filippikákban, mint az apológiákban. Akik a társadalom ellenségének látják, elismerő szavakra nyugözödnek költeményei nagy szuggesztív ereje előtt. Akik az író szeretnék megmenteni benne, a társadalmi gátlás gáncsait iparkodnak elhárítani a műveiből áradó szépség előtt. Akárhogy nézzük: Ady Endre mozgásban tartja a magyar szellemet s garanciák vannak, hogy a körülötte támadt harc nem lankadhat el, míg megnyugtató megoldását meg nem találja.

Ady nagyságát nem lehet kétségbevonni, mondja az Akadémia elnöke, kelleetlenül talán, de kényszerülten s az Ady ellen szegzett „de“-k sorozatával a vissza nem nyelhető elismerés mögött. S e sok de mögött ott áll az egész hivatalos Magyarország, a hazafiasság, a

vallásosság és az erkölcs sziklaszirtjén. Biztos szirt, mely megkönnyíti az ítélkezést oly különös tünemény előtt, mint amilyen az Isten szörnyetege volt. Önökik nem kell szempontokat keresni Ady értékeléséhez. Ezek a szempontok készek és kérlelhetetlenek, a norma ember, az iskolakönyvekben tanított honpolgár szempontjai. Az emberiség sok ezeréves tapasztalata áll ezek mögött a szempontok mögött s ott áll a közelmúlt, melynek a tanulságát nem egész igazságosan, de elég egyszerűen így vonta le a hivatalos Magyarország: Félre a zavaros fejüekkel és az ő bonyolult igazságaikkal. Az ember legyen hű az ősök ideáljaihoz s ne engedje meglazítani az ősi fundamentum gránittömbjét. S mivé törpül e gránittömbről Ady heroikus erőfeszítése? Egy bűnös ember, egy modern Catilina vergődésévé. Ady Haláltónak nevezte Magyarországot, melyet Petőfi Isten kalapbokrétájának tartott. Hitetlen volt s amikor Istent zsoltározta, a hitetlenhez zsoltározott. Vértörő volt és dorbézoló s az ifjúság előtt kívánatosá tette a vér fertelmességeit s ha gátat nem vetünk versei elé, kívánatosá fogja tenni a magyar paraszt előtt is. A Pénz istene előtt járt vitustáncot, holott nyilvánvaló, hogy nem a vagyon, hanem a becsület boldogít. Affektálta a megbánást s a háborúban defetista volt. Talán elő is készítette a hadsereg felbomlását, a lelkeket elcsüggesztő, sőt föllázító jeremiádjával. A szocialistákban látta Magyarországot megmentőit. Versekkel fütötte alá propagandájukat s aláasta a nemzet igazi hősenek, a feddhetetlen és férfias Tisza Istvánnak a tekintélyét. Átjátszotta az ifjúság szívét a zsidóknak, akik azután levizsgáztak az emlékezetes módon s velük együtt levizsgázott Ady Endre is, akinek a költészetéről nemzetellenes merénylet dicsérőleg megemlékezni.

Az ezréves és kihűlt gránittömb önmagához hű vádbeszéde ez s a hivatalos társadalmak általános-emberin egyforma szava. Csak-hogy rejtőzködnek itt másféle s nem-hivatalos társadalmak is. A kérlelhetetlen szó ellen hadd vonuljanak fel Ady fegyvertársai: a heterogén had, kiket Ady különös dedikációk ordóival rendelt el a maga seregévé. Félretolva az illetlen közberikácsolókat, álljon elő innét is egy feddhetetlen férfiú, egy Babits Mihály, akinek fáj a magyar irodalmi élet egységének a megbomlása s a legtúlzottabb lojalitás hangjára is kész a múlt, sőt azelőtti századok megacélozott és megpatinásodott álláspontja ellen, ő, aki mint a Szépség papja állt eme harcos Ady oldalán (türelmesebben és a magyar múlt alaposabb ismerőjeként) bizonyos jogos védője lesz halott barátjának. Szíve mélyén talán undorodik a ráhárult feladattól. Mit

számít a pártok bolond tusája az örök Szépség lehellete mellett s mit fog számítani Ady kurucsága vagy istentelensége élete költeményének gyönyörű egysége mellett s egyáltalán: miért kell egy élet öncélúan kivirult virágát az idegen szempontok pergőtüzével agyonpaskolni. Meg fognak halni ő is és az Akadémia elnöke is s Adyból egyre inkább a szuggeráló szavak fenségé marad, kivetkőzötten mindabból, ami a kor hozzátapadt salakja volt. Mégis: a Szépség papja nem lehet hűtlen halott barátja emlékéhez s odaáll a jómagaviselet törzslapjának a rubrikáihoz, melyet az Akadémia elnöke s más akadémikusok oly kedvezőtlenül töltöttek ki s iparkodik új szavakat írni a hazafiatlan, a cinikus és az erkölcstelen helyébe, nem közönséges dolgozatban foglalván össze azokat a közismert érveket, mellyel Ady barátjai a nagy költő magyarságának prometheuszi földhözszegezetségét, erkölcsének a látszat-erkölcsnél mélyebb gyökereit, megbánásának megrázó erejét, akaraterejének szilárdságát szokták védelmezni.

S hogy a három Magyarország harmadik képviselője se hiányozzék, a gránittömb s a Nyugat álláspontja mellé odaáll a harmadik Magyarország püspöke is, felelős állásban lévő férfi, aki nem átalja az erkölcstelen bárd erkölcstelenségét kétségbevonni s egész könyvet szentel Ady emléke purifikálásának. Makkai Sándor a harmadik Magyarországot jelenti, amely a háború óta alakul, s csendes megfigyelők örseiből értelmes közbeszólók táborává válik. Ezek a férfiak teremtették meg az erdélyi irodalom hasonlíthatatlanul nemesebb szellemét. Ideát, a német maszlag és török áfium örvényében élő Magyarországon is találkozhatasz velük, orvosi rendelőekben, szerkesztőségi összejöveteleken, tanári szobákban. Itt még nem lettek a hangjukra, de már keresik. Titkos prófétákra esküsznek, fajiságukban rendíthetetlenek s mégis a kor szélesebb vizei iránt is érdeklődők. Kivételek nélkül magyarok és szerények, ők megértik azt a hevet, amely a magyarság egyik legmeglepőbb megnyilatkozását a megbélyegző jelzők tömkelegéből ki akarja vonni. Makkai Sándor a zseni szent önzésével, minden élményt és minden csodát magába sűrítő önszerelmével, indulatainak nagyobb kilengésével magyarázza Adyt, ezt a tüzes táltost, akiről mérd le élet és költészet bőségének véres tajtékát s a magasabb értelemben vett tanulság szekerébe is befogható szellem áll előtted, példa, aki nem követésre csábít, de megvilágítja az életet. Apológia a Makkai Sándor könyve is, de ugyanakkor portré, mely bizonynyal méltó Ady Endréhez. S ha hiányzik belőle valami: Ady Endre helye ez múlt és jövő határán,

az emberi és magyar szellem nagy áramaiban. Mert bizonyos, hogy vannak Adyban halhatatlanul túlélő elemek s vannak múlandók, a korhoz tartozók, esetlegesek. Ki írja meg Ady életének a szelektív kritikáját?

Bizonyal, akiknek a szívében remélt továbbélni. Ady körül még kavargó a háború előtti világnézetek harca, de távol e tusától egy másféle fiatalság robog másféle tusák elé, s talán épp ők viszik ereklyeként, szent szekrénybe rejtve, az Ady melléből kiszakított szívet s mindazt, ami e szívben halhatatlan. Az ifjúságot féltik Ady Endrétől, de az igazi ifjúság a kritika ifjúsága, mely életöszönével megéri, mi az, ami az ő életében felhasználható s elutasítja, ami használhatatlan. Talán lábatlankodnak itt másféle ifjúságok is, akik épp a hullamérgek iránt fogékonyak s a beteg ízeket érelik tovább, de mik ezek az Idő rostáján s az életösztön fiataljai mellett? Az Ady-kép tisztázása immár elmúlhatatlan. Ady nagy falat volt a magyar gyomornak, de nyugtalan ifjú, emésztő nedvek már bontják, erjesztik és fölszívják őt s mint üde, friss vér fog tovább keringeni a magyar szervezet elmeszesedett artériáiban. Az ifjúságban is alakul egy Ady-kép, nem a kikapott vádak képe s nem a rubrikás apológiáé. A hajós képe a tengerről, aki a gimnáziumi években bocsátkozott Ady élete költeményének akkor már befejezett vizeire s mint életbe álló férfi szállt ki róla, még tagjaiban a tenger különös ritmusával, de talpa alatt egy új szárazföld biztos érzetével. A mi életünkbe beforrta Ady költeménye, az érzelmek iskolája volt számunkra s családapák és jó magyarok és tiszta emberek lettünk, noha az volt. Mint idegen fehérjére a vér, fölforrt és lázas lett tőle a testünk, de legyőztük a lázat s Ady mint győztes immunitás, mint védő életerő él bennünk. Mi azt hisszük: Adyról nem is kell vitatkozni. Rekonstruálni kell az ő élete költeményének egymásbaoldódó hullámain, úgy, ahogy megírta, befekettítés vagy kimagyarázás kísérlete nélkül s akkor kitűnik, hogy Ady Endre ma már történelmi jelenség, akinek a helyét a tulajdon gesztusai jelölik meg föllebbezhetetlenül.

III.

Ha vannak fátumos faluk, Érmindszent fölött végzetszél füttyöl. Nem, mert valóban végzetesebb más faluiknál, de mert Ady Endréhez ért s ami hozzáér, különös, fekete értelmet nyer, ha mindjárt egy egyszerű szilágysági fészek is. Még a Mindszent név is paródia a falun, melyen minden átok rajta van. Az Ér repedt árka, sülyedt

torony éjfélkor kongó haragja, a türk hordák dúlta Kotó: csupa Adyt jelentő jel a négy temető és az öreg Kunné faluja körül. A sóska-parlag, másnak kergetősi hely, Hágár bűnös rétje itt. Az egyszerű nádas iskola udvara az első s már szomorú szerelem tanúja, hol a följaj dúlt cintérium mézazaja közepette kis zsidó Gizellájával sétál Ady Endre, a bánatos lovag. S ha Zilahra adják, csak azért adják, hogy vér folyhasson a Terbetére. Szomorú iskola, hol a sok rajz, tan és szer közt gyönyörű s magába fulladt álmokon viraszt a szenvedő gyerekség. Szomorú kisváros, ahol őszi vásárnap délutánokon cselédek közt és delnőkről álmodva kuncsorog a didergős szívű diák. Éjfélkor verő torony tövében látjuk őt első találkozására osonni. Gyöngye, szűzi legény, akinek mégis magára kell venni a vér nagy terheit s bukdácsolnia alatta egy életen át, előbb a zilahi éjben, azután a nagyvárad éjben s ki tudja, milyen éjekben nem, ahol talán a Mihályi Rozália csókja is ráakad, mérges csók, melyet semmiféle bűvszer sem moshat ki hanyatló, úri vériből. Évezres áloe nemzedék virága ez a fiú, labdatérről újra és újra nemjátékosává sorolt hetedik, akinek a szomorúságánál csak a vágyódása nagyobb. Ez a vágyódás hajtja őt ki, ki az elsülyedt utakra, melyeknek fekete ködös labirintjára oly szívszaggató távolokból hallik a szülői ház kisajtájának ismerős ki- s becsapódása.

Sötét színek ezek, de nem Ady Endre ifjúságának igazi színei. Árnyak, melyeket egy későbbi kora vert vissza rá. Fikciók a fikcióban. A költött élet költeménye a gyerekkorról. Ady Endre Parisban születik meg, a világváros nyugtató nyugtalanságban, ebben a modern Bakonyban, ahova keleti fájdalmát és nyugati vágyakozását, modern betyár, beleveheti. Mennyi boldog látnivaló! Szabad csörte-tés az élet titokzatos erdejében! S milyen jó messzi lenni! Messzi a hazától, melyről a nagyvárad szerkesztőnek csak rossz véleménye lehet. A keletről nyugatra tévedt lélek fájdalmas himnusza tör ki belőle, észak-dél közt cikkázó lelkek fájdalmánál is mélyebb és igazabb. A Napisten papja ő, utódja elhunyt keleti papoknak, akinek nyugatra kell jönnie, hogy imádhassa urát a Napot. Beteg pogány, egy pusztuló faj fáradt virága s mégis gyönyörű férfias virág. Egyszerre hajszol beteg csókokat s egyszerre szít új merész pogány örömeiket. Ady nem érzi a dekadens mámorhajsza s a pogány élet-szerelem ellentétét. Mindkettőnek közös magyarázata az ő keleti-sége. Nagyvonalú és korszerű gesztus ez s ott csírázik benne az egész Ady Endre. Téma, melyet a szenvedés nagyszónátája fog mondatokra bontani.

A muskátlis ablak igricei szörnyülködhetnek. A nyugaton áldozó pogány aligha áll meg a sablon-szerelem idilljeinél. Olyan szerelmet dalol ő, amelyet poéta még soha. Héjanaszt őszi avaron, egymást gyöttrő szerelmesekek húskapcsait, csókokat, melyeket nem szabad abbahagyni, önfeledkező temetkezést, hisztériát. Ez a szerelem kívüláll a norma-szerelem mértékein. Ebből nem fakad gyermek s mégis több, mint a nyárspolgárok gyümölcsöző csókjai. A Halál illata van rajta és Lédán, bolond parfüm, mely az életbálján megállítja a táncolókat. Ez a költő nem akarja tisztának látni az asszonyát. S ha fehéren kísért, befröccsenti gennyel és epével. Legyen is gonosz az az asszony. A legtüzesebb csók közt üzze el, hogy egy életre benne maradjon a félbeszakadt mámor. Nyers sebnek szegzett tüzes vas legyen. A szerelem extáziséért szereti őt. Pedig tudja, hogy boszorkány. Hadd legyen. A csókjai lehunytt szemmel adott csókok, akik egy távoli másiknak szólnak. Pótlék ez a Léda valaki másért és minden asszony csak pótlék lehet. Önmagát szereti az ember, a maga mámorát. Színpad ez a Léda, akin a szerelem tébolyát magának s másnak eljátszhatja. S ha akarja, nem a tébolyt játssza el rajt. Hisz a férfinak annyi nő felé nyúló mozdulata van. Máriától Veronikáig hajlanak el a férfikarok s Lédaboszorkány mindent jelenthet. Valamikor a lánya volt s ölébe hullva sírva kéri, simogassa, mintha az anyja lenne. Kell a nő, kellene az ő férfit kiegészítő mozdulatai, de mindenképp fölt kell a hiúság nagy cirógatása. Kellene a szemek, melyekben szépné láthatja magát: Apollónak a csúnya faunt. Így zokog fel újra s újra héják üzekedéséből a becézésre szoruló gyermek s az übermensch-szerelemből az árva férfi kétségbeesett asszonyhívása.

Nem szerelem ez, csak a szeretkezések köré font új ízű romantika. De a versek, amelyek átfülnek vele, új, soha-nem hallott dalok. Rögösek és mégis hajlékonyak. Minden szó önmagáért áll s kihúzatlan kő az egész épületében. Az egyre új formaleleményt mutató sorok mögött zárt, erős lélek áll s a szimbolizmus szokatlanul új ingere. Aki ezeket írta, figyelmet vár s ha Ady Endre, rögtönös behódolást. De Magyarország a vállát vonogatja s gúnyos megjegyzések csipős pipafüstjét eregeti az új bolondénak felé. Ady, a radikális szerkesztő, akinek nincs jó véleménye Magyarországról s ismeri Parist, ismeri a maga verseit s egy kicsit a hazai líra nagyságait is, fölháborodik. Mit csinál a Hortobágy barmai és gatyásai közt a poétának termett, nagyszemű, kúnfajta legény? Káromkodik vagy füttyörészik. Ady többet káromkodik, mint füttyörészik. Nagy halott

ugar ez az 1906-os irodalom s a költő szemében ugar az egész ország. Nyugat fáklója s új dalok kellenek ide, amire Pusztaszer is fölfüleljen. S amikor Dévénynél betörő verskötete ellen kórusban riad a nemzeti gránittömbön állók tiltakozó szava s a mindennél sértőbb vád: nem magyar, haragja nem ismer határt, ő nem magyar? ősnapkelet ilyenek álmodta a magyart s kiknek nem az? Sváboknak, magyarkodóknak? Elgondolkozik a maga magyarságán és be akarja bizonyítani. Az ősi hétszilvafa mögött fősorakoznak Ond vezérig hajló ősei. S szétekint magyar jelenben s magyar múltban. Épp azért nem kell ő ide, mert vátesz és magyar. Neveket mond s mindenek előtt Vajda János és Csokonai nevét, akiknek épp szépségükért és magyarságukért kellett elpusztulniuk. Kis gazok fogják le itt az Isten növényét. A magyar messiásság a legsósabb könnyű. Minden merész álmodó befalazott diák itt s a vállalt kereszt értelmetlenség. Nem hiába vallatta ki a Dunát, ezt a vén folyam-rókat: félnemzetecskék temetője a Dunapartja, Magyarország is Haláltó, mely magábahúzza, kígyófejű halak zsákmányául a fölötté lengő ritka, szép és büszke madarat. Nincs végzetesebb fa a magyar fánál s nincs szomorúbb magyar Ady Endrénél. Kinőtt a fájából, parasztszályaként elaludt s krizantémfürttel ébredt lelke idegen ebben a szályának maradt világban. Hiába jön elé Ond vezér, nem tudja szeretni s mégis magyar, végzetes magyar, akinek újra és újra vissza kell hullania földobott kőként a földre, melyből származott. Prometheus, aki ellopta a Nyugat tüzeit s magyar szívek Kaukázusára szegezve, magyar sorsokkal bíbelődve éli többre rendelt életét, Mint a régi kurucok, magyarságáért üzelve, soha-soha vetett ágyban, száműzötten és földönfutón él s mint kopók üzte vad, vissza-visszaharap üldözőire. Hagynák egy pillanatra, elvérezne ő önként, de amíg a sarkában vannak, marnia kell. Muszáj-Herkules, aki dacból Herkules, kényszerűség fája, aki kellelten virágzik.

Hazagyűlölet s hazaszeretet paradox s mégis egymásból folyó elegye ez a magyarkomplexum s Ady nem fél az ellenmondásoktól. Fokról-fokra költi tovább az ő egyre bonyolódó életét s épp ez a kénytelenül-igaz magyarság egész költészetének legdúsabb tétele. Földhözragadtság és elkíváncozás, szeretet s gyűlölet bachi ellentétpontjai feleselnek egymással benne s együtt mégis egyetlen mély, magyar harmónia. S mintha a Muszáj-Herkules témája bujdokolna tovább a többi tételben is. Ki ez a mámorral, bor, pénz és halál istenségeivel küzdő, száz sebből vérző és mégis részeg torokra siető bíborpalástú és fekete arcú pogány, ha nem az üldözött magyar,

akinek a maga fölös túlságát kell folyton folyvást lecsapolnia és elfecsérelnie. Pusztuló nép jó vezéri mind-mind a bujaság bolondja, írja majd tíz év múlva, a halál előtt s nem gyönyörű mozdulat-e a kocsmasztalra könyökölt vezér, akinek a rögje kisajtott magyar rög, szemben az Ős-Kajánnal, aki az Ős Kain, az ablak alatt hosszú sorban elvonuló Hajnalok során tartó torban, céltalan magyar véret fecsérelve. Összetartozó, egymást kiegészítő komplexumok ezek: egyik oldalon a mámorok bíbor Istene, másik oldalon a halál nagy árka. Aki előtt a zeneszerszámos Bor-isten jár, Csönd herceget érzi a sarkaiban. Futnia kell egy mérges síp után, mert ha lemarad mögötte, mi marad: halál a síneken. Borzalmasan feladott dilemma: vagy a mámor s a mámor mögött ülő disznófejű Nagyúr, akiből a mámor erecskéi patakanak, vagy a halál, akivel az ember összebarátkozik, ha megszokja. Borzalmasan földadott dilemma, de Ady szépnek találta, különben nem adta volna föl s egy egész kor szépnek találta, mert ez a dilemma volt a poézise. Képzeltétek el a fekete és bíborlángok csapó nyelvei közt lobogó költőt, egyik kezével nőket, pajtásokat s a Pénz húzódozó Istenét híva ölelésre, másik kezében a halál csüggedt gesztusával s mindez a mi magyarságunk végzetes reménytelenségével megokolva: talán nem is annyira magyarsággal, mint egy különös kor különös romantikájával indokolható élőkép s ha már magyarságról akarunk beszélni, beszéljünk dzsentrí romantikáról, mert bizonyos, hogy Ady ennek a hulló osztálynak hulló gyermeke.

S vájjon hol fog megállni ez a bukdácsoló úzótt, akit egyszerre buktat mámore és magyarsága, de továbbhajt egy vad csakazértis életöszön? Talál-e nagyobb urat a Halálnál, aki mögötte s nagyobb urat az Életnél, aki előtte fut? Megtalálja-e a nagy Üldözött, aki előtt a Halál és Élet mint egyforma kis kuvaszok futnak, az ismeretlen Szabályt, aki egyszerre a Vigasztalanság s mégis a Kimérák istene? Ady Endre, mint annyi bolyongója a múlt századnak, váratlan a Sion hegy alatt áll s hitetlenül is hinni akar. Szüksége van egy Ős-Kajánnál hatalmasabb vitázó társra, valakire, akitől végső fórumon kérhet számon halált és életet. Miféle Isten az Ady? Nem a zsoltárkönyörgés meghallgatója, aki az emberek ügyeivel bíbelődik. Őt-hat világot küld egyszerre semmibe s kérlelhetetlen folyamú, akár az élet. Nem szereti a túlságos jókat, a kanyargós eszűeket, de a zsenit mégis ő akarja, mert a zseni egy mélyebb és messziről jövő akarata a világnak, titok, mint maga az Isten. S ha fekete rózsa, az Istenért kell virágoznia s Istennek illik őt megvédenie a toladó

fiatal virágok ellen. Magát védi, ha őt oltalmazza. Úgy áll Ady az Istennel szemben is, ahogy a kedvesével szemben állt. Szeretett, mert szüksége volt a szerelemre. Hisz, mert szüksége van a hitre. A vallás szubjektív része kell neki, bele akar fúródni egy nagy ismeretlen ölse. S mint a kedves előtt is megjátszotta férfi s nő viszonyának minden gesztusát, Isten előtt is eljátssza a haragos számonkérőtől a megjuhászkodó, karácsonyi verset éneklő gyermek Isten hitéig Isten és ember minden lehető viszonylatát. Fikció ez az Isten s nem Ady életébe hajló valóság. De amint tágul, bővül a jelentése, összefoglalja az összes Ady-szimbólumokat, tisztább horizontot nyit az Ady-líra elé.

A fekete romantika kódéi oszlanak. Ady előtt megcsillan az élet, a mindenki élete. S ha a mámor a gőg fényüzése volt, alázatosság langy esője ereszkedik rá. Bánja a szomorúságát, hisz az élet vigadozásul adatott. Az embereket is szeretni szeretné s Isten egy csodálatos szeszélyiért egész életét odaadná. S mint aki akkor sejti meg a boldogabb partot, amikor az utolsó odavivő hajóról is lekésett, ifjúsága pózából kiábrándultan, szerelmében egyre halkabban, csodálatos, nosztalgikus versekbe kezd az elszalasztott boldogság után. Eszébe jut a falu, az áldott falusi kód, mely mégis gyógyít, eszébe jut a család s gyermeke álombölcsojót ringatva, a legmeghatóbb altatódalt dünyögi, amit költő valaha dúdolt, őt a vér pokolfogata viszi s a betegség szeméremöve védi. Eljátszotta az; öregséget, amint eljátszotta a családot. Tátongó puszták struccmadaraként rosszalkodott, futott, csalt s éjjel fölriadván a rémület imája, az önmagán elrémülés jaj-jaj-jaj-ja sanyargatja. Megdöbben magán és szerelmes magába. Mellit verve mond szánom-bánomot s mégis szépnek látja az életét. Vezeklése közben is ódát ír magához. A keserűség ártatlan és áldott fia ő, aki csonkán is a legsodálatosabb élet. Ady Endre, a dac költője elérzékenyedett s túl az ifjúságon a jóakarát és szeretet veteményes ágyának érzi a szívét. Fekete veteményes ágy, de fekete a humusz is, fölbomlott levelek gazdag savaitól fekete termékenység,

Kire testáltassanak ezek a savak? Ha a ma elveszett, ki veheti el a holnapot? S ha a család elveszett, nem talál-e egy nagyobb családot a költő, melyet szabad és érdemes szeretnie? A Téli Magyarország lesz ez a család? Magyarország, melynek minden ideálja megunt ócskaság másutt. Új kísértet jár a földön s a világban megszapordtak a Krisztusok, mint Florencben zápor után a gombák. Vörös nap kelt a világ fölé s a költő, aki szeretni és sze-

rettetni akar, a szeplőtlen tömeg beláthatatlan tengerét érzi. Ezeket még nem jegyezték el sors és fátumok, bátor újatkezdők, a holnap hősei. Mit tehet ő, az úri ősz gyermeke, szívében múlt és kor nagy szívfogásával? Szeretnie kell ezt a friss emberanyagot, amely imeg megindult világot hódítani. Elküldi nekik szívét; az új frigiditást. Talán nem az ő népe, de velük megy, ha vissza is lökik. Amit ő akart, zord magasság, nem érhet el. Egy érdeme lesz: látta a proletárokat, a Jövendő fehéreit. Úri viharból hozzájuk menekült, a Verejték katonáihoz.

Csakhogynagyon is magyar Ady Endre. Múltból kifutott hajójának idegen víz a vörös nap besugározta. Ódon, de virágos hajók után néz, magyar múlt hajóira, akik elkísérhetnék. A Hadak útján a magyar tradíció szövetségeseit várja, az új Csaba népét, minden magyart, aki a jobbat akarta. Vitéz Mihályt ébreszti, az Apáczai és Csere-sírokat nyitja, Kemény és Eötvös hitét riogatja, de zsoldjába fogadja Esze Tamást is, a hegyekbe szorult, fokosát viesorgató magyarság bosszús hőseit is. Fantasztikus sereg, amint fantasztikus a Dózsa György kurucainak a diskurzusa is, akik ettek a vezér húsából s mégis tudják, hogy előbb-utóbb megváltja őket a Dózsa trónja. Ez a századok mélyén égő tűztrón váratlanul megtalált szimbóluma az ő magyar tűzön pörkölt életének. Erről kiált ő új s kellemetlen szavakat a mai magyarság vezéreinek. Az indulatáttétel ugrásával ezeket látja felelősnek a maga életéért s minden elhibázott magyar életért. Mint hajdan a kisnemes Dózsa, a kisnemes Ady is kiáll a tavalyi cselédek elé, a szerencsés ritterek népe elé, akik ma gróf-sorból diktálnak. Mindenkit befogad seregébe, aki magyarnak vallja magát, de grófok nem jöhetnek vele. A Szent Lélek új karavánja vonul Úr-Hunnia ellen s csakhamar megtudjuk, kikből áll ez a karaván. Seregösszefogó dedikációk indulnak s olykor éppoly magyarságunk rovására kőborló ritterekhez, mint amilyen volt e grófok legtöbbje. Szegény Ady a Hózeás átkával száján, s e karavánnal maga mögött, vájjon érzi-e a német maszlag s török áfium egyre friss átkát. Mintha lankadna benne a tüzelő bizakodás, már megelégszik a tudattal, hogy pusztulás idején voltunk itt néhányan jobbak. S évek múltán a háború közepette szomorú epilógust ír politikuskorához. Mégsem, mégsem, mégsem sikerült föloldódnia a sokaság vágyaiban, külön hal, mint úr, ember és magyar. A szép humanitások csak játszottak vele, alapjában a rákosi, politizáló ősök ellenzékieskedő utódja volt, aki belekeveredett pártpolitikába, csalódott benne s dacosan különvált.

Mivé lett a gőgös héja-nász? Léda kitelt becsülete s egy kegyetlen elbocsátó üzenet után nők jöttek, akiknek eleve sem volt becsületük. Nagy Híd támos hajói, akik csak arra jók, hogy a háláig ringva vigyenek. Szerelem helyett temetkezések, nagy harcok helyett aggos várás. Cimboraság és szerelem bújja kertjeiben árván tekereg a nagy fogadkozások hérosz-Adyja. őszülő erdők rettegése van a szívében s még mindig nem szabad meghalnia. A kor, melynek gyermeke volt, a füledt várankozás, mámor, halál, béna vágyak kora nagyszerű finálét rendez gyermekének. Az Égből dühödött angyal dobol riadót a szomorú földre s véres szörnyű lakodalomba részegen indul a Gondolat. Ady elborzad a háború nagy tivornyája előtt s mégis őt igazolja minden rémség, az ő sebei fakadtak föl az emberiség testén. Az egész világ szóttja kibomlott s hogy összegubancoldott a szegény, maradék magyarság sorsa. Szomorúan hallja a bakanótát, öreg, nótás magyarok nótáját, akik talán ezer esztendő óta rohannak a halálba idegen érdekekért. Mesebeli Jánosok, akik a Mesevárosért gyürköznek, a maguk ügyénél fontosabb ügyekért verekszenek, idegen tályogokat gyógyítanak, míg a maguk sebe elüszkösödik. Szét fog szóródni a magyarság, de nem mint a zsidók, diadalmasan. Bennünket a világ kohója szív föl, elpusztulunk és templomot sem építhettünk. S ha marad hit, miféle hit marad meg ebből a végítéletből? Talán a hó alá bújt mag hite, vagy a Húsvét reménysége. Adyt a fináléban éri be a Szamaras ember, aki kriptákat pattant, az édes hitető, aki új és új Názárethet ígér a világ síró bízóinak. S mégegyszer rávillan Isten, a legjobb kísértet, akit mégis hinni kell, mert lehetetlen, hogy senkié vagy emberé az élet. Minden régi hang megtisztulva s ha lehet, még jobban megszorodva zeng föl Adyban. Az Ézsaiás margójára írt elégia mellé Petrarkára jegyzett ceruzasorok. S a mézárszékre vitt népnek, a pompás Kalotaparti magyarságnak kijáró ölelése mellé egy késve is boldogító szerelem méla fogadkozásai. Asszony jött, végre az ő fajából, akivel érdemes lesz megmaradni ebben a nagy dúlásban. Harsány szívvel indul el a keresésére s mire megtalálta, beteg és vásott ez a szív, de így is gazdag s az adhatás gyönyörűsége telíti. Nézz jól a szemembe, mondja a költő kedvesének, s csakugyan egy világ van ezekben a szemekben, rombadólt világ, amely romjaiban is szépség és harmónia.

S hogy teljes legyen az úri ősz sírós gyermekének az élete, a háború csúfos végét, a forradalmat is megéri s még futja erejéből

egy népéért aggódó üdvözlés a győztes elé: Ne tiporjatok rajta nagyot. Ne tapossatok rajta nagyot. És meghalt Ady Endre és meghalt Ady Endre kora.

IV.

Elmondtam Ady Endre élete költeményét s ahogy elmondtam: ítélet. Nem éreztem szükségét, hogy védjem vagy támadjam, dogmákkal szűrjam oldalba vagy az ő számára kitalált segédfogalmak kancájára ültessem. Azt a legbelsőbb tendenciát domborítottam ki és lepleztem le benne, amely költeményciklusait ihlette. S ha így rekonstruáltam az ő élete költeményét, rekonstruáltam az erőket is, melyeknek ő az összegezője, illetőleg megindítója. Midőn önmaga naprendszerének zárt egységét állítottam elő, már föl is oldottam őt a társadalom áramaiban, így tevén eleget az új kritika új irodalomhoz simuló követelményének, mely nem ismer külön esztétikai és külön társadalmi szempontot, csak a kettőnek szétoldhatatlan együttesét.

Adyt én három nagy áram örvényének látom. Az első egy ős magyar tendencia, mely ott lappang a magyar irodalom mélyén s Adyban foglalódott össze legelőször. A másik egy nagy európai koráramlat: a tizenkilencedik század második felének lehellete, mely Nagyvárad, Pest és Paris levegőjéből szívódott Adyba. A harmadik a vidám életszeretet árama, egy új magyar hellenizmus, amely Adyban született meg, hogy irodalmunkat mindinkább magának jegyezze el.

Bajos megmondani, mi az a magyar tendencia, amelyet Ady összegezett. Ízek bujkálnak a mi irodalmunkban, minden más európai irodalom ízeitől különbözők, s félig kifejezetlenek itthon is, összegezőre és kifejezőre várva, mint megváltást leső királyfiak. Az Ady magyar ízet akarod megismerni? Tedd egymás mellé Thaly kuruc-balladáit s az igazi magyar balladákat s keresd, miben különböznek. Szavalj el Berzsenyitől egy alkaioszi strófát s egyet Horatiustól s gondolkodj, mért egész más vers ugyanaz a mérték. Csokonai talán a rokkokó és Rousseau-költészet hibridje. Mért nem az? Mily remekek a Katona szaggatott dikciói, pedig jambusnak és szép beszédnek ugyancsak durva. S még Arany János is nem egy keresett és meg nem talált hangon vérezget, mint titkos belső seben, rejtett elégedetlenségen? Van a magyar szóban, a magyar versben, a magyar gondolatban egy önmagát szétrobbantó, göröngyösségében nagyszerű, tagoló elem, talán a legigazibb magyar elem, sötét

és gyógyíthatatlan, mint a székely balladák levegője, önmagát rögzítő hang, kijelentésszerű elhatározottság. Ezt a férfias erőt zúdította Ady a maga lírájába. Ahogy az Ábrányi sima, lendülő sorait széttördeli, kortárs fülnek szinte diszharmonikussá, de új, férfiasabb harmóniáktól feszülőbbé nekünk, úgy fűti vissza a nyelvet a Károli fordítások biblikus-magyar erejéig s úgy ad a kiejtett véleménynek nagy szívbenyiláló különállást, szuggeráló, konok befejezettséget. Duzzadó izmú szavait a strófa feszes vigyázza fegyelmezi fellebbezést és kiigazítást nem tűrő férfias mondatokra. Százados gyökerekkel magyar ez a vers, méltó edénye annak a részletek illetnára, kifejezésbeli simaságára nem néző, megint csak önmagát szaggató magyar tartalomnak, amelynek nem kell fölös lojalitással bizonyítania a maga valóságát: a szervezet biológiája, a gondolatgyártás mechanizmusa eleve kizárja, hogy más is legyen, mint magyar, ő otthon van a magyarságban és úgy támadhat neki, mint fogadott gyerek rovasára mellőzött fiú igazságtalan szülőinek. S ha szidja a szüleit, bizonyos, hogy a vére az övék s igazabb, minden fogadott gyereknél. S majd ha ez a szülő, mint új Lear, rosszabb, de ékeesebbzajú gyermekeitől tönkretéve az ő ölébe esik, felejtethetlen fájdalomú szavai lesznek ennek a hízelegni nemtudó hím-Cordéliának, amelyek örökre megállnak a magyar szavak ormain, Berzsenyi és Bánk szavai mellett.

De ugyanaz az Ady, aki izmos és zömök, mint egy kovácslegény, legalább egy tucat versiben nevezi Apollónak magát, pogány istennek, a diadalmas élet szerelmesének. S csakugyan Ady lírájában talán az a legcsodálatosabb, hogy fogja sajátos magyar erőit, amelyek a nehézkesség erői is, vidám, nemes lendületbe. Ady versei ruganyosak és változatosak. Nincs a világirodalomnak változatosabb verselése, mint az övé. A nehéz, magyaros ritmusnak hajlást ad, játékos ügyességre kényszeríti. Egy párdúc játéka ez, aki erői elenyésző fölével játszik. Valóban apollói az ő költészete. Nem tudom mennyire tanította meg Adyt Kincs Gyula tanár úr, a zilahi görögprofesszor, de Ady kitalált magának egy görögséget, lírájában szakadatlan evoé hallik, nagy ujjongó üdvözet az élet felé. Aki él, mind-mind örüljön, mert az élet mindenkinek kivételes szent örömjön. A huszadik század igéi lesznek ezek s mégis ősi, görög igék. Az új magyar hellenizmus igéi, melynek talán az az Ulisszes-görög lesz az ideálja, akiről Ady is írt, a furfang és minden hányattatáson túlélő emberi ügyesség hőse. Áldásos pogányság, mely talán élelmes-ségre tanítja a fátumok népét, mely maga is Prometheusa az Euró-

pától elcsent tűznek. Áldásos pogányság, amely kinyitja a fülledt Európa ablakát is, derült és sugaras, homéroszi vizekre, amelyek a nyugőzetlen élet nagy lehetőségeit hirdetik. Kriptákat pattantó erők működnek ebben a világban s nem véletlen, hogy Ady a másik Istent, a Szamaras Embert, Húsvét istenét is egyfajta Apollónak látja, ő, aki Ézsaiással zokogott, kicsit már evangélista is volt. S némelyik versiben már-már úgy érzi az ember: azt a szent percet leste el, amikor a magyarság sírós őtestamentuma ígéretes új testamentummá válik.

S talán ha csak Paraszt-Apolló volna: paraszt, azaz ős, földnedveket hozó s Apolló, azaz e nedveket gyönyörű derült lobogásra oktató, áldásos magyar kettőségében minden kritika fölött állna Ady, elérhetetlenül, mint a nemzeti átlényegülés. De Ady a tizenkilencedik század gyermeke, a fülledt és histérikus századvégé, amely a mi századunkba és a mi országunkba is áthajolt, hogy olyan kivételes embert fogadjon histériája végső igazolásául, mint amilyen Ady Endre volt. Baudelaire- és Verlaine-hatásokat szokás rebesgetni. Az igazság az, hogy a kor, mely Franciaországban Baudelairet és Verlainet teremte, végre hozzánk is elcammogva, Ady elé ment Nagyváradig s elkísérte őt a háború örületéig, amely megint csak az ő histériájának a rángógörce volt. Ismerjük ezt a kort, hisz a mi korunk is, ha nem is a tetőkön, de a völgyekben. A vezető szellemek már elfordultak tőle, de lenn még az ő téveszméi irányítanak. A fekete romantika, a miméit szenvedély kora. Az embernek egyszerre kevés lett az élet ős, kialakult formája, az életnél többet akarja, sztereotip hókuszpókuszokat, melyekre rákeni: ez a mámor. Nagystíluséget keres és feledi, hogy az élet nagystílusége nem a gesztusok bachháns túlzásában, de belső vidám egyensúlyában van. Ady fölült a kor múzsájának, akit Démonnak hívnak, s ki mint megbomlott histérika odamerészkedett az élet szent arculata elé, hogy szélsőséges mozdulatokkal parodizálja az életet. Ez a démon sugallja a hazug hős pózát, a māmora gőziben botorkáló férfit, a részegségül nyelt bor és a temetésül falt csók hazug romantikáját a hazug férfiasság regényességét, a vérbajt s azon át a halált, mint sötét, hátunk mögött álló múzsát. Ne higyjétek, hogy Ady a költő, azért lett vérbajos, mert megkapta a vérbajt. A vérbajt az emberek igen nagy százaléka megkapja, gyógyítja s lesz tábeszes, de konzervatív világbölc. Ady-költő azért volt vérbajos, mert ingernek, szépségnek érezte a vérbajt, különös glóriának, amely költőhöz méltó. S ha az Ady-versben ott lappang-

nak az örök magyar erők és ott csírázik a magyar hellenizmus, bizonnyal ott kísért a démon is, hisztérikus kacajával, elcsuklásai-
val és szélsőségével. Vadházasság ez a költészet, a Paraszt Apolló
közt, aki talán a magyar líra nagy szimbóluma és a Démon közt,
aki ki fog rothadni a világból, mint kirothadt a rokkoló nyájasság
és a wertheri érzékenység. A város leánya ez a démon. A városé,
mely elfordítja a szemét a természet üde hullámzásáról, absztrakt
utakra tereli a gondolkodást, a konkrét szemlélet színgazdagsága
helyébe szintelen, elvont eszmeláncokat állít, úgy hogy az ember,
ha költő akar lenni, tehát színesen akar szólni, színes maszkot
kénytelen keresni a gondolatnak, szó jelmez, melyben a vers színi-
padján megjelenhet. A szimbolizmus belülről kifelé erőlködő ma-
sínája ez, Csók kisasszonnyal, Hóvár bércekkel, kék rókával. Csi-
nált kosztümök a természetes ruhák helyett, karnevál az élet
helyébe. Minek a szimbólum, amikor ott a valóság? S még mennyi
„minek“ hozható föl e líra ellen, mely minden elképzelhető módot
fölhasznál, hogy ott is hatásos legyen, ahol a hatástalanság jobban
áll. Színszegénység pótlékául az allegória színei, a rímek túlerős
színei, a zenei figurák színei, a bizarr kifejezés, a feltűnő kompozíció
színei. Van valami életet pótló hatásosság az Ady lírájában, más
nagyszerű erők közé oldva, de mégis fölismerhetőn: valami a hisz-
térika túlerősre festett orcáiból. Ez a hisztérika fogja be a nagy
költő szemét, amikor az életet látni kezdi. Ez hajszolja a sokat
emlegetett rossz barátok közé. Ady érzi az időket, de nem ér rá
bevárni természetes táborát, a magyar parasztságot, amely talán
csak holta után állhat mellé. Az idő szalad s nekünk ott kell ágálni
a cselekvés ormain, gesztikuláló barrikád-hősökként, ha nem is
mindig a magunk s a jó magyarság intenciója szerint magyarázó-
nak szavaink.

Csodálatos örvény ez az Ady. Pontosabb kémikusok, akik nem-
csak a kvalitatív, de a kvantitatív analízis munkájára is vállalkoz-
nak, összekaphatnak rajta: melyik elem volt a több, melyik domi-
nálja a költészetét s az ő cívódásuk még soká ébren tarthatja az
Ady-pört. Minekünk elég az analízis ilyen foka. Kizsákmányolók
vagyunk, akiknek a hasznos felismerésre van szükségünk s csak az
értékes mennyiségét nézzük. Ami haszontalan Adyban, mitőlünk
hulladék maradhat, s ami halhatatlan, úgy sem maradhat hulladék.
Akárhogy gondolkozunk a lírájáról s többnyire nagyon jól gondol-
kozunk, egyet mindnyájan érzünk: Ady határtalanul megtágitotta
a magyar költéség jelentőségét. A költőnek nincs noli me tangere,

minden tárgy az ő hatáskörébe tartozik, nemcsak a művészet papja, de a társadalom haruspexe s a filozófia mágusa is. Ha lesznek még magyar költők s arra a helyre állnak, ahonnét a negyvenéves Ady hebegve és bénán esett le, ők sem adhatják nagy elődjüknél alább s nem menekedhetnek a szépszólás subája mögé. Ki kell állniok a mindenről formált véleményre felelő kritika jégesőjébe, halálra szántan, mint a nemzet nagy magábaszállásai, kik virágozva s mégis kísértetül járnak föl a társadalom apró kufárai közé. Az Illés-szekér, melyen Ady elvágatott, egyre kérlelhetlenebbül és egyre tisztább lángokkal fog égni elszánt utasai alatt. Ami Adyban mulandó, máris a múlté, ami halhatatlan benne, ifjú szívekben csírázik tovább.

Németh László.